

МР «Мегино – Кангаласский улус»
МКУ «Мегино – Кангаласское районное управление образования»
МБОУ «Алтанская средняя общеобразовательная школа»

Бэчээккэ ыстатыйа

Тиэмэ аата: «Уол о5ону иитии»

Толордо: Алтан орто оскулатын историяҕа
уонна обществознанияҕа учуутала, 10 кылаас салайааччыта

Пахомов Александр Васильевич

Елечей, 2021

«Уол оџону иитии».

Сыала: Төрөөбүт норуоппут үлэтин – хамнаһын, олоџун – дьаһабын, үлэбэ, тулалыыр эйгэбэ үтүө сыһыанын үөрэтии – чинчийии.

- Булка уол оџо интэриэһин тардыы.
- Уолаттарга булт араас ньымаларын үөрэтии.
- Ылыммыт сыалы тиһэбэр тириэрдии, кыылга, айылџаџа убаастабылы инэрии, бэйэ – бэйэбэ көмөлөһүү, үтүө майгыны иитии.
- Эр киһи мындыр, толкуйдуур дьобурун сайыннарыы.

Хайысхалара.

Сатабыллара, билиилэрэ:

- Төрөөбүт норуоппут культуратын, абыычайдарын, үгэстэрин үөрэтии.
- Булт тус – туспа ньымаларын билии, баһылааһын.
- Бэйэ илиитинэн булт тэрилин оноруу.
- Булт кистэлэннэрин, сокуоннарын билии.
- Булду таһастааһын, харайыы.

Актуальнаһа: Билигин сайдыылаах үйэбэ оџо араас суолталаах информацияны элбэџи ылар. Ол иһин ол-бу үгүс сабыдыалга оџустаран, олоџор сыһа хайысханан барыан сөп. Онуоха биһиги оџолорбутун кыра эрдэхтэриттэн итэбэллээх, норуотун үгэстэрин убаастыырга, тылын – өһүн сөпкө туттан санарарыгар үөрэтиэхтээхпит. Эр киһи оруолун үрдэтиэхтээхпит.

Гипотезата: Уол оџону айылџалыын алтыһыннаран, булка – алка уһуйан, уолу эр киһилии дьиннээхтик, анал программалары онорон иитэр наадалаах. Оччоџо сир – майгы өттүнэн иитилиилээх, төрөөбүт дойдутун айылџатын чачы таптыыр, харыстыыр, дьонно үтүө сыһаннаах, аһыныгас майгылаах, үтүө үгэстэрдээх норуот кэнэбэскилэрэ иитиллэн тахсыахтара.

Ханнык баџарар үүнээйи ийэ буортан тардыһан үүнэрин кэриэтэ, киһи быһыыта – майгыта кини төрөөбүт төрүт дьонун, дойдутун хайдах сыаналыырыттан, онуоха хайдах сыһанаһарыттан силис тардан тахсар. Үчүгэй хаачыстыбалар: дьон туһугар амарах, чиэһинэй буолуу, уопсай баайы – дуолу, иитилибит Ийэ сири, кини киэргэлин, киһиэхэ туһалаабын харыстааһын, үрдүк сыалга дьулуһуу төрөөбүт дойдутун, дьонун – сэргэтин ытыктыыр эрэ киһиэхэ баар буолаллар.

Дьизэ – кэргэн, ыал бэйэтэ туспа институт диэн үөрэхтээхтэр ыйаллар, ол аата ыал туспа тэрилтэ курдук көрүллөүн сөп. Хас биирдии ыал бэйэтэ туспа уратылаах, тутуһар сокуоннардаах, иитэр ньымалардаах, өгэстэрдээх, сиэрдээх – туомнаах, кистэлэннээх, ол аата “сабыылаах” курдук. Ол эрэри, хас биирдии ыал общество сорҕото буоларын уопсай сокуоннары, ыалга барытыгар туттуллар иитэр ньымалары, үгэстэри тутуһар.

Оҕону киһи онгорор сүрүн хамсатар күүс, ньыма, үгэс – таптал. Гуманизм идеяларын тутуһан оҕону иитии историятын, үөрэҕин олохсутарга үйэлэрин анаабыт улуу педагогтар норуот педагогикатын ити быстыспат сыккыһыттан санааларын утумун салҕаабыттара. Я.А.Каменская тулаайахтарга, А.С.Макаренко көрүүтэ – истиитэ, иэримэ дьизэтэ суох хаалбыт оҕолорго, В.А.Сухомлинская Аҕа дойду сэриитэ халлаан анныгар бырахпыт оҕолоругар гуманизм принциптэрин тутуһан, кинилэргэ араначчы, аҕа буолан, оҕо – аймах, дьон норуот тапталын ылбыттара.

Ньыма диэн оҕо өйүн, сүрэҕин баҕатын, этин – сиинин көрдөбүлэ, сайдыытын сөпкө дьүөрэлээн салайан биэрэр аналлаах иитэр үлэ албаһа. Иитэр ньыманан оҕо сатабылы, үөрэҕи инэрэллэр, тутта – хапта сылдыһыны чочуйаллар.

Иитэр ньыма хайа баҕарар омука, норуока, киһи аймакка барытыгар икки сүрүн бөлөххө араасар.

- 1) Өр кэмнэ дьайар ньымалар киирэллэр. Манна тылынан иитии ньымата (тылы ылыннары, тылга киллэри, тылынан такайы, бийээллээһин) ордук суолталааҕа омука ахсын биллэр. К.Д.Ушницкайтан саҕалаан ийэ тыл үгүс омука педагога бигэргэтэр.
- 2) Оҕону иитии – киһи олоҕун усталаах туоратыгар тохтоло суох дьайа турар ньыма. Баҕар баҕарыма, эт этимэ, улахан киһи, ийэ, аҕа, уруу – аймак, саастылаахтарын холобурун көрө сылдьан, оҕо ону үтүктэн үөрэнэр, иитиллэр. Үтүө холобур үйэлээх үөрүйэҕин атын туох да солбуйбат.

Оҕону сатаан сайыннарар. Иитэр биир албас, күүстээх ньыма – оҕо дьарыгын солбуһуннарар, аралдытан, уларытан биэрэн иһии буолар. Оҕо салҕа, сүрэҕин астарыа, алларыыа, санаата тэийэ диэн улаханлык сэрэнэллэр. Дьарыгы солбуһуннаран иитэр ньыматтан үлэҕэ оонньоу көмөтүннэн үөрэтэр үгэс үөскээбитэ. Сахаҕа оонньоу көрүнэ хайа да омуктан элбэх.

Олох тохтобула суох киэн далааһыннаахтык сайда турар. Бу дьалхааннаах кэмнэ билигин төрөппүт оҕотун бэйэтин холобурунан үөрэтэр кыаҕа сороҕор суох буолар. Ол сүрүн биричиинэтэ төрөппүт халын араната табахха, арыгыга ылларда, бэлэмнэ олорор киһи элбээн иһэр. Төрөппүттэри кэдэрги быһыытын көрө сылдьан, онтон хомойон, кэлэйэн, кэһэйэн, түктэритин, сыһыатын билэн, манньк олох куһаҕан эбит диэн өйгө оҕо бэйэтэ кэлиэн сөп.

Оҕону сахалыы өйгө – санааҕа, омок олоҕурбут сизиргэр - майгытыгар иитии, киһи – аймах ситиспит культууратыгар сыһыарыы – иитэр үлэ сүрүн сорууга. Итиннээхэ дьиэ – кэргэн сүрүн оруолу ылар, омок охсооччу, иннин диэки хамсатааччы буолар. Төрөппүткэ детсад иитээччитэ, учуутал сүрүн көмөлөһөөчүлэр буолаллар.

Былыр сахалар уолу уоллуу, кыһы кыыстыы иитэргэ болҕомтону уураллара. Кэрдиис кэмнэринэн иитии араас ньымаларын туттан, ити улахан соруугу толороллоро. Билигин ити үгэс олоххо төннөн, оҕо иитиитигэр сөптөөх болҕомто эрэйиллэр. Билигин олох тыһыныгар сөп түбэһиннэрэн, оскуоланы бүтэрбит ыччат ханнык да омок ортотугар сырыттабына, “мин сахабын” – диэн саастыылаахтарын утары көрөн, тэннэ санаһан, эйэ дэмнээхтик сылдьарга итиллиэхтээх.

Түөлбэ дьонун – сэргэтин иитэр үлэҕэ тардарга саас кэрдиис кэмнэн аттарар табыгастаах. Онуоха биһиги оҕо саас кэрдиис кэмнэ араарга уопсай педагогикаҕа, уйулҕа үөрэҕэр ылыныллыбыт нуормаҕа олоҕурдубут. Оҕолор улаатан иһэр саастарын наардыырга нуучча уһулччулаах психолога **Л.С.Выготский** сайдыы мүччүргэннээх кэмнэн (критический период) көрөн **1, 3, 7, 13-14, 15-17** саастары бэлиэтиир. Биллиилээх учуонай **Б.Н.Лиханов** түөрт кэми араарар: оскуолаҕа киириэн иннинээҕи кэм (дошкольный период), оҕо саас, обургу саас, эдэр саас.

Саха киһитин уйулҕатын үөрэппит профессор **А.П.Оконешникова** оҕолор улаатан иһэр саастарынан наардаан манньк кэрдиистэри ааттыыр: чөмчүүк саас – оскуолаҕа киирэ илик оҕолор; саһарҕа саас – кыра кылаас үөрэнээччилэрэ; тымтык саас – обургу оҕолор; ситэр саас – улааппыт оҕолор.

Бу үөһээ аатаммыт учуонайдар үлэлэригэр тирэҕирэн уонна наардааһын аныгы сайдыытыгар сөп түбэһиннэрэн, омокпут уратытын, тулалыыр эйгэбит усулуобуйатын аахсан, төрөппүткэ, оҕону иитэр бары эйгэ үлэһиттэригэр анаммыт. Оҕо төрүүбүттэн оскуоланы бүтэриэр диэри манньк кэрдиистэргэ араарбыттар, ис хоһоонун быһаарыыта:

3 сааһыгар диэри

“Ийэ, аҕа таптала”.

Бу кэмнэ төрөппүт, ордук ийэ, оҕотугар тапталын харыстаабакка биэрэр. Кини билигин педагогика ситиһиилэрин норуот педагогикатын кытта сэргэ туттар. Оҕо киһи быһыытынан сайдарыгар маҕнайгы үөрүйэхтэрин ылар, “миигин хайдах баарбынан таптыыллар” диэн өйгө – санааҕа иитиллэр. Ийэ оҕотун киһи этэрин өйдөөн истэргэ, ыраастырыгар кыһанар. Оҕо дьиэ дьонун холобур ылан, хардарыта сыһыана уһуйуулар.

3-6 саас.

“Төрөппүт үөрэбэ”.

Төрөппүт оҕото хайдах үүнэн, улаатан, сайдан иһэрин кэтээн көрөр. Оҕо тыла, интеллекте сайдарыгар, тугу барытын ылынарыгар саамай тоҕоостоох кэм. Ол иһин төрөппүт оҕону итэригэр сөптөөх суолу тобулар, иитиини салайааччынан буолар: үлэбэ бастакы үөрүйэхтэри инэрэр, майгы – сигили олугун охсор, тулалаан турары ылынарыгар бастакы учуутал буолар. Аҕа уол оҕону эр киһи хаачыстыбатыгар – хатан буолууга – болҕомтотун уурар. Кыыска ийэтэ кыра үлэни толорторор: оҕо көрүүтэ, уу баһыта, мас кыстааһына у.д.а. сайыны быһа атаһы сыһыннах сырытыннарар туһалаах.

7-9 саас.

“Айылҕа оҕото”.

Бу кэмнэ оҕо оскуолаҕа киирэр. Кинини төрөппүттэрин сэргэ учуутал үөрэтэр, иитэр. Үөрэнээччи быһыытынан сайдар. Учууталга, оскуолаҕа сыста сатыыр, үөрэнэр кэрдиис кэмэ. Интеллектуальнай сайдыытын туруга чуолкайданар, үксүн хамсыы – имсии сылдыраа наада. Оскуолаҕа киирэр кэмигэр киниэхэ мунутуур үчүгэй дьиэтээби усулуобуйа үөскүөхтээх. Бу кэмнэ оҕону үксүн таһырдыа, салгынна сырытыннара сатаныллыахтаах, айылҕалыын алтыһарга, кинини харыстыырга уонна өйдүүргэ үөрэтиллэр. Оҕо бу сылларга этэ – хаана аһаҕас, ылынымтыа буолар. Онон кинини төрөөбүт айылгытытан саҕалан, тулалаан турар айылҕаҕа сыһыаран итэр быдан тийимтиэ уонна үтүө түмүктэрдээх буолуоҕа. Уолу аҕата айылҕаҕа батыһыннара сылдьан кэтээн көрөргө үөрэтэр, үлэтигэр көмөлөһүннэрэр, саас дугдаҕа хоннорор, бултка сырытыннарар. Онон киниэхэ бу сиргэ кэлбит барыта айылҕа оҕото диэн санаа инэриллэр. Дьиэ үлэтигэр. Ийэтигэр илии – атаһы буолар, чараас таһаһын суунар.

Былыр бу сааска оҕо “унуоҕа хаанырыа” диэн харыстаан улаханнык үлэлэппэттэрэ.

10 – 12 саас.

“Харах дала” саас.

Оҕо саамай мэник – тэник, сытыы – хотуу атах туппай сааһа. Барыта билиэн – көрүүн баҕарарын үгэнэ. Окко – маска тииһэн, толкуйдаабакка, ылла да онороро элбиир. Бу кэмнэ киниэхэ бар дьонун хараҕа хатанар, кини хайдах улаатан эрэригэр дьонно бастакы сыанабыл үөскүүр, оҕо харах далыгар киирэр. Эт – хаан ситэ илик буолан, саамай атаҕастанар кэмэ, кини үксүн сорукка сылдыар сорук – боллур сааһа, онон оҕону көрөн – билэн үлэлэтэр ордук. Оҕо сабыдыал онорор күүс элбиир: ийэ, аҕа, эһэ, эбэ, бииргэ төрөөбүттэрэ, доҕотторо – атастара. Аҕа оҕотугар бу кэмнэ ордук чугасыһара эрэйиллэр, ордук уол оҕо. Ол кинилэр инники сыһыаннарыгар улахан оруолланар. Оҕо этэ – сиинэ, майгыта – сигилитэ салгыы сайдар. Онон элбэх хамсаныылаах дьарыктар киниэхэ туһаны эрэ аҕалыахтара. Бу кэмнэ оҕо өйө – санаата, ордук айар дьобура, сайдар, тобуллар. Уол оҕону иитии: 9сааһыттан 14сааһыгар диэри “эрдэбэс оҕолор” дэнэллэр. Бу кэмнэ утумнааһын өйүгэр санаатыгар иитиигэ тоҕоостоох кэм.

13 -14 саас.

“Кэскил саас”.

Оҕо аргыый улаатан. Ону – маны өйдүүр уонна сыаналыыр кэмэ. Кини этэ – сиинэ уларыар: кыыс, уол киһи быһыытынан уратылаахтарын өйдүүллэр. Ол кинилэр өйдөрүгэр – санааларыгар, майгыларыгар дьайар. Өйдүүр дьобура (память) мөлтүүр, болҕомто ыһыллаҕас, толкуйдуур өттө ордук сайдар: үчүгэи даҕаны, куһаҕаны даҕаныбэйэтигэр сыһыаран өйдүүр: куһаҕаны ордук ыарыылаахтык ылынар. Ийэтигэр, аҕатыгар, доҕотторугар сыһыаныгар уларыыылар киирэллэр. Оҕо олоҕор доҕор сабыдыала күүһүрэр. Улаатаҕына, ким буолуон күүскэ саныыр, бэйэтин баҕатын кыаҕар тэннэнэр: билиэн – көрүүн баҕата өссө күүһүрэр, эрчимирэр. Онон оҕо бу кэмнэ үгүс сыһыаны – халтыны оноруон сөп. Бэйэтин саастыылаахтарыгар балаһыанньата чуолкайданар, бэйэтигэр сыана бэринэр.

Таба суолу тутуспут оҕо олоҕун суолун солонор кэскилин оностор.

15 -17 саас.

“Эрэл саас”.

Оџо саас ааһан, ыччат сааска кирии, оскуоланы бүтэри кэмэ. Ыччат өйө – санаата өссө да букатыннаахтык олоџун була илик. Инникитигэр улахан эрэллээх, баџа санаатын олоххо киллэрэ сатыыр, онно дьулуһар кэмэ. Төрөппүттэригэр, доџотторугар сыһыана сүрүннээн оннун булар. Олоџу көрүүтэ, олоххо сыанабыла салгыы сайдар, туох киһи, туох идэлээх буоларыгар кыра саастарынааџы түс чиниир кытаатар. Кыыс уонна уол сыһыаннарыгар улахан уларыһылар киирэллэр: бастакы таптал иэйиитэ уһуктар. Өйө – санаата сытыырхайар, тобуллаџас буолар. Бу кэмнэ кини киһи быһыытынан сүрүннээн ситэр, майгыта – сигилитэ үгүс өттө олохсуйар. Этэ – сиинэ ситэр. Оџо эрдэџиттэн уһугулаан дьарыктаммыт дьарыктарыгар үрдүк ситиһиилэнэр.

Уол оџону иитии. Бу кэм былыр “бөтөџө кириитэ” дэнэрэ, ол аата буутун этэ буһар, холун этэ хойдор. Онон кини этин – хаанын сайдыытыгар сөптөөх оонньуулар талылларыгар болџомто күүһүрүөхтээх. Олоххо таба миэстэтин буларыгар көмөлөһөр араас ньымалары тобулуу наада.

Кыыс оџону иитии. Кыһы кэнэџиски ыал ийэтин быһыытынан бэлэмнээһин, иитии барыахтаах. Төрөппүккэ онно сөптөөх көмө оһоһулар.

Өлөчөйдөөџу анал коррекционнай оскуола – интернатыгар араас итиллиилээх оџолор ололорлор. Биһиги иитэр үлэбит хайысхатынан буолар – (темата, сыала - соруга)(хас оџо, үлэһит баарын сырдататы)

Иитэр үлэни сырдататы.

Мин иитэр үлэм програаматын кытта билиһиннэрэр буоллаһа маннык: “Уол оџону иитии”

Уол оџону айылџаџа сыһыаран, саха төрүт үгэстэригэр тирэџирэн, олоххо дэгиттэр бэлэмнээх, инникигэ сыаллаах – соруктаах буоларга үөрэтии, өбүгэлэрбит тыйыс – тымныы дойдуга хантан да көмөтө суох, анардас айылџаны кытары алтыһан, киһи – хара буолан, олох олорон кэлбиттэрин, ол эбэтэр, саха омук айылџаџа ордук чугаһын өйдөтүү, төрөөбүт дойдуга тапталы инэрии – бу биһиги, аџалар, эһээлэр, үүнэр ыччакка, кэлэр көлүөнэџэ ытык иэспит буолар. Уол оџону инники олоџор дьөбурдаах, бэлэмнээх тахсарыгар көмөлөһөөрү, салайаары интернааппыт иһинэн, норуот үтүө үгэстэригэр тирэџирэн, саха төрүт идэтигэр – булка – алка уһуйар, айылџаџа сыһыаран оџону иитэр, сайыннарар сыаллаах, кинилэр кэрдиис кэмнэрин учуоттаан туран бу програаманы суруйбутум.

Уол о5ону иитиигэ туьуланар.

Иити үлэтигэр туттуллар ньымалар: кэпсэтиһии, сүбэлэһии, санаа атастаһыы; көрдөрүү, быһаарыы, о5о үлэтин кэтээн көрүү; булт сокуоннарын о5о5о билиһиннэри, такайы; айыл5алыын о5олору алтыһыннарыы.

О5олору дьарыктыырга бэйэм соруктарым.

- О5о дьарыктанарыгар то5оостоох усулуобуйа тэрийии.
- Булка, айыл5аба сыһыаннаах литератураны хасыһыы, үөрэтии.
- О5о5о судургутук өйдөнөрүн курдук тириэрдии.
- Үөрэххэ, булка туттуллар тэриллэринэн хааччыйыы.
- О5ону булка бэйэни кытта ильдэ сылдьан үөрэтии.

Уорэтиигэ киири

Ыччаты, уорэнээччини сайыннарабытыгар кыбини, саха кыбитин этин – сиинин, айыл5аттан бэриллибит уратытын учуоттуубут. Онон уолу, эр кыбини, кыыы, дьахтары туьунан теманан уорэтэбит. Уол, эр кыи кыыстан, дьахтартан атына диэн, кини этэ – сиинэ куустээх- уохтаах, кытаанах, халын. Кини ыал олох оностор ыарахан, куустээх үлэтин толорор, кини а5а ууьунан олохсуйан кэскил тэринэр уо.д.а.. Уол, эр кыи уратыларын учуоттаан манньк темаларынан уорэтэбит уонна сайыннарабыт:

1. Саха Ньургун Айыы уолун идеала.
2. О5о кыратыттан уол ньургуна буола улаатыыта.
3. Уол о5о этин – сиинин сайыннарыыта.
4. Саха Ньургун Айыы уола – ыраас, чэбэр.
5. Саха Ньургун Айыы уола – корсуо, сэмэй, дьобун кыи.
6. Уол о5о ньургуна – дьон кыбитэ.
7. Уол о5о ньургуна ийэ5э, дьахтарга, кыыска сыьыана.
8. Саха Ньургун Айыы уола – улэбит бэрдэ.

1 тема.

Саха Ньургун Айыы уолун идеала.

Сыала: ыччат, уорэнээччи идеал уопсай ойдобулун билэн баран, айыылартан сибээстээх олонхо бухатыырын Дьулуруйар Ньургун Боотуру,

онтон дьиннээх кийиттэн национальнай геройу Манчаары Бабылайы уол оҕо идеалын ылынара. «Уол оҕо барахсан» норуот ырыатынан уол оҕо олоххо дьылбатын билэрэ.

Боппуруостара:

1. Саха Ньургун Айыы уолун идела – Дьулуруйар Ньургун Боотур.
2. Саха национальнай геройа – Манчаары Бабылай.
3. Норуот ырыата «Уол оҕо барахсан».

Ис хобьоно:

Идеал уопсай ойдобулэ. Идеал – ол аата баҕа санаа. Холобур буолар урдук баҕа санаа. Урдук баҕа санаа араас. Урдук баҕа санаа араас костуугэ баар: кийиэхэ, олоххо, культураҕа, оноьукка, искусствоҕа, кэрэбэ уо.д.а. онтон бийиги ылабыт кийи идеалын, буолан баран, саха кийитин уолун идеалын. Идеал урдук, учугэй энкилэ суох холобур. Идеал кийини утугуннэрэр, батыьыннарар, угуйар куустээх. Идеалы кийи ойунэн – санаатынан, уйулбатынан добуьуоллаан утуктэр, батыьар буоллаьына ордук имэннээх куустээх. Ол иьин сайдыы бастакы куустээх ньыматынан буолар.

Ыччат, урэнээччи 1-кы курс тумуктуур тематын хатылыыр. Саха – Айыы кийитин итэбэл, идеал оностору сибээстиир. Онтон Ньургун Боотур идеала саха эр кийитин урдуку ирдэбилин манныктарынан кордорор:

1. Саха Ньургун Айыы уолун идела – Дьулуруйар Ньургун Боотур.

Ньургун Боотур идеалын сурун быьыытын, бодотун биэрэбит:

- 1) Ньургун Боотур оҕо сааьын идела.
- 2) Ньургун Боотур урдук утуо идеала. «Айыы суолун батыьан ырааьы, сырдыгы, тыыннаах буолары тутуьар учугэй, утуо идеал».
- 3) Ньургун Боотур куьаьаны кыайар идеала.
- 4) Ньургун Боотур кууьун туьанар ньыматын идеала.
- 5) Ньургун Боотур айылбаьа сыьыанын идеала.
- 6) Ньургун Боотур хорсун эр кийи идеала.
- 7) Ньургун Боотур кийиэхэ сыьыныгар кэрэтин идеала.
- 8) Ньургун Боотур кэргэн кэпсэтэр, олох оностор идеала.

2.Саха национальнай героһа Манчаары Бабылай.

- 1) Манчаары торообут дойдутун таптыыра.
- 2) Манчаары олоһун саха дьаданытын баттыыр, атабастыыр, дьадайыыны аҕалар баайдары утары охсуууга анаабыта.
- 3) Манчаары – саха чулуу уолун, утуо кийитин быһыытынан кэрэбэ, учугэйгэ тардыһарын хорсуннук кордорбутэ.
- 4) Манчаары – саха хорсун, чулуу уола.

3.норуот ырыата «Уол оҕо барахсан».

Ылыныы: ыччат (уол) Ньургун Боотур 8 идалын, манчаары 4 идеалын, «Уол оҕо барахсан»аналын ойугэр санаатыгар суппэт гына хатаан кэбиһэр. Идеалы ылынар тойугу суруйан этэр. «Саха Айыы кийитэ» идеалы соп тубэһэринэн санаан, хатылаан этэн иһэрэ сайдарыгар ыныра, ууһа, тарда туруо.

2 тема.

Оҕо кыратыттан уол ньургуна буола улаатыыта.

Сыала: Уол оҕо – айылҕа оҕото саастарынан улаатыытын билэн, бэйэтэ одун – ботос, кэнники уолан сааһыгар аҕатын идеалынан, дьиэ – уот улэтинэн, дьиэ – уот иччилэригэр сугуруйэн, Дьобогой айыы кууһунэн дьиэ – уот хаһаайынын сахалыы личноһа буола бэлэмнэнэрин ситиһэр.

Боппуруостара:

1. Уол оҕо – айылҕа оҕото саастарынан улаатыыта.
2. Одун – Ботос сааһыгар Уолан буоларга бэлэмнэниитэ.
3. Уолан сааһыгар дьиэ хаһаайына буоларга бэлэмнэниитэ.

Ис хобьоно:

1. Уол оҕо – айылҕа оҕото саастарынан улаатыыта.
2. Одун – ботос сааһыгар Уолан буоларга бэлэмнэниитэ.
3. Уолан сааһыгар дьиэ хаһаайына буоларга бэлэмнэниитэ.

Бэйэни сайыннарыы дьарыга.

Ыччат ,уорэнээччи бэйэтэ Дьобогой Айыы 3 кууһун, Уолан саас ирдэбилин дьиэ улэтигэр, булка тоһо толорорун – толорботун ырытар. Уол дьиэтигэр

абатын идеалынан, дьиэ – уот иччилэригэр сугуруйэн, дьиэ – уот улэтинэн дьарыктанар. Алгыс этэн, хабаайын буоларга бэлэмнэнэр. Ол дьарыктары онорор дневнигэр суруйар.

3 Тема.

Уол оҕо этин – сиинин сайыннарыыта.

Сыала: Азия, Саха сиригэр айылҕатыгар соп тубэиннэрэр Азия норуоттарын, сахалар эттэрин – сииннэрин сайыннараар дьарыктарынан, куустээх уолан уол личнобын биологическай торутун – этин – сиинин сайыннараарын ситиһэрэ.

Боппуруостара:

1. Саха кыи унуоҕа, этэ – сиинэ сайдарыгар суолта биэрэрэ.
2. Саха айылҕаҕа сылдьан бултаан , улэлээн этин – сиинин сайыннарыыта. Бэрт Хара.
3. Айылҕаны утугуннэрэн эти – сиини сайыннарыы дьарыктара.
4. Саха оонньуулар. Мас Мэхээлэ.

Ис хобьоно:

1. Саха кыи унуоҕа, этэ – сиинэ сайдарыгар суолта биэрэрэ.
2. Саха айылҕаҕа сылдьан бултаан, улэлээн этин – сиинин сайыннарыыта. Бэрт Хара.
3. Айылҕаны утугуннэрэн эти – сиини сайыннарыы дьарыктара.
4. Саха оонньуулар. Мас Мэхээлэ.

4 Тема.

Саха Ньургун Айыы уола – ыраас, чэбэр.

Сыала: уолан уол личноба Айыы уорэбэр олобуран удьуорунан, этининэн – сиининэн, танаынан – сабынан, дьиэтинэн – уотунан, ойунэн – санаатынан тогуруччу ыраас буолуутун ситиһэрэ. Саха кыитин, саха омугун эбэр киирэттэн – арыгыттан akkaастанар санааба киирэрэ. Иьээччи арыгыттан akkaастанарын ситиһэрэ.

Боппуруостара:

1. Айыы уорэбэр олобуран удьуорунан ыраас, чэбэр буолуу.

2. Арыгы саха кийитин, саха омугун ээр кирэ.
3. Уолан этэ – сиинэ, танаа, дьиэтэ – уота ыраас буолуута.
4. Ойунэн – санаанан ыраас буолуу.

Ис хобьоно:

1. Айыы уорэбэр олобуран удьуорунан ыраас – чэбэр буолуу.
2. Арыгы саха кийитин, саха омугун ээр кирэ.
3. Уолан этэ – сиинэ, танаа, дьиэтэ – уота ыраас буолуута.
4. Ойунэн – санаанан ыраас буолуу.

5 тема.

Саха Ньургун Айыы уола – корсуо, сэмэй, дьобун кийи.

Сыала: уолан уол Айыы уорэбэр Сун Дьаабынна олобуран киэн кобустээх, корсуо, сэмэй, дьобун кийи, кырдыгы тутувар куустээх, санаабытын толорор, сыыстарбат сирдээх – майгылаах Саха ньургун Айыы уолун личноьун сайыннарыыта.

Боппуруостара:

1. Аан Дьаабын ситимнэнэн олобуран киэн кобустээх кийи. Тыгын Дархан.
2. Корсуо, сэмэй, дьобун кийи. Куустээх Уйбаан.

6 тема.

Уол о5о Ньургунна – дьон кийитэ.

Сыала: ыччат, уорэнээччи личноьун дьон ортотугар сылдьан кэпсэтибэр, сэбэргэбэр сыыяанынан сайыннарыыта. Хотой айыы ситиминэн тумсуу кууьунэн личноьы сайыннарыы. Тумсуу туьунан Суо уорэбин билии.

Боппуруостара:

1. Кэпсэтэн, сэбэргэбэн сайдыы. Сэбэн Ардьакыап.
2. Дьонно сыыяанынан «дьон кийитэ» буола сайдыы.
3. Тумсуу туьунан «Суо» уорэбэ.

7 тема.

Уол о5о ньургуна ийэ5э, дьахтарга, кыыска сыьыана.

Сыала: саха уолун дьахтарга, кыыска сыьыана толоос, сыстыбат, кэрэни ойдообот, тымныы. Уол бэйэтигэр сымна5ас, эйэ5эс, бол5омтолоох, амарах, кэрэни ойдуур, намчыны харыстыыр, комолобор, собулэр, бастакы ыраас таптала харыстыыр личноы сайыннарара. Этиллибит сыьыаны Айыыыт ситимигэр олобуран, кэнэтэн, тупсаран билинни ыччаттар сыьыаннарын сибээстээн уорэтэр.

Боппуруостара:

1. Уол о5о ньургуна ийэ5э, дьахтарга, кыыска сыьыана.
2. Уол ньургуну маннайгы таптала.

8 тема.

Саха Ньургун Айыы уола – улэьит бэрдэ.

Сыала: Ыччат, уорэнээччи улэ сайыннарар суолтатын билэн, Улуу Суорун айыы ситимэр олобуран, улэ идэтин сопко талан, сайыннаран, саха улэлиир угэьинэн саха личноыа буола сайдарын ситиьэрэ.

Боппуруостара:

1. Улэ уолан кьиьэхэ суолтата.
2. Айыы уорэьинэн улэ идэтин баьылааьын.
3. Билинни ыччаттар улэ идэтин талыыллара.

4. Уолан кьиьи сылгыны сахалыы иитэн саха буола сайдыыта.

- 1) Сылгыны, аты мындырдык билии.
- 2) «Уол о5о ат кулуну» аты айааьыьырга уорэтии.
- 3) Аты сатаан колуйуу, улэлэтии.
- 4) Саха сылгытын, атын боруодатын тилиннэрии.
- 5) Уолан уолаттары суурук аты баайыыга, суурдуугэ уорэтии.
- 6) Сылгыттан ылар ас – танас.

5. Саха торут угэьэ – бултааьын.

6. А.Е.Кулаковской – «Ой, сурэх икки моккуорэ». Улэ туьунан ос хьооонноро.

Түмүк тыл: уол оџону айылџалыын алтыһыннаран, булка – алка уһуйан, уолу эр киһилии дьиннээхтик, анал программалары онорон иитэр наадалаах. Оччоџо сиэр – майгы өттүнэн иитиллиилээх, төрөөбүт дойдутун айылџатын чахчы таптыыр, харыстыыр, дьонго үтүө сыһыаннаах, аһыныгас майгылаах, үтүө үгэстэрдээх норуот кэнэџэскилэрэ иитиллэн тахсыахтара.